

JAPANIN HYVINVOINTIMALLI VAIKEUKSISSA

JARI HEINONEN

Hyvinvointimallin voi jakaa neljään sektoriin: hyvinvointivaltio (ensimmäinen sektori), markkinat eli voittoa tuottavat tai ainakin siihen pyrkivät yritykset (toinen sektori), ei voittoa tavoitteleva toiminta, vapaaehtoistoiminta ja sosiaalitalous (kolmas sektori) ja epävirallinen sektori eli yksilöt, kotitaloudet, naapuriapu ja löyhät sosiaaliset verkostot (neljäs sektori) (ks. kaavio 1). Todellinen hyvinvointimalli toimii aina näiden neljän sektorin yhteispelinä. Hyvinvointimallien keskinäinen vertailu perustuu usein myös näiden neljän sektorin työnjaon ja toimijarakenteen eroihin: sosiaalipolitiikan jakoperiaatteisiin, sosiaalisten oikeuksien tai sosiaalisen kansalaisuuden laajuuteen ja dekommodifikaatioon eli kansalaisten markkinariippuvuuden asteeseen. Hyvinvointimallien keskeisimpiä kysymyksiä on se, miten hyvinvointivaltio (ensimmäinen sektori), markkinat (toinen sektori) ja kansalaisyhteiskunta (kolmas ja neljäs sektori) nivotaan toistensa yhteyteen (Heinonen 1999). Tästä eri sektorien välisestä suhteesta on kautta aikojen käyty kiihkeitä kamppailuja, ja itse asiassa myös sosiaalipolitiikan perusideologiat ovat aina kiinnittyneet hyvin vahvasti juuri tähän kamppailuun (esim. George & Wilding 1994; Niemistö 2000). Hyvinvointimallin käsite on lähellä sellaista rinnakkaista käsitettä kuin hyvinvointiyhteiskunta.

Tunnetuin tapa jakaa hyvinvointimallit erilaisiin toisistaan erottuviin ryhmiin löytyy Gösta Esping-Andersenilta (1990). Hän puhuu liberaalista, korporatiivisesta ja pohjoismaisesta mallista tai regiimistä. Kaikissa näissä malleissa valtion, markkinoiden ja kansalaisyhteiskunnan painoarvo on erilainen ja lisäksi kussakin painotetaan eri lailla sosiaalipolitiikan keskeisiä jakoperiaatteita eli tarveharkintaa, ansioperiaatetta ja universalismia (ks. kaavio 2).

En aio jatkossa pohtia artikkelissani hyvinvointimalleja tämän enempiä yleisellä tasolla. Sen sijaan aion syventyä siihen, millainen Japanin hy-

Kaavio 1. Hyvinvointimallin neljä sektoria

Hyvinvointivaltio (+ kunta)/ ensimmäinen sektori	Markkinat/ toinen sektori
Ei voittoa tavoitteleva toiminta, vapaaehtois- työ, sosiaalitalous/ kolmas sektori	Epävirallinen sektori (yksilöt, kotitaloudet, naapuriapu, sosiaaliset verkostot)/ neljäs sektori

Kaavio 2. Sosiaalipolitiikan jakoperiaatteet ja mallit

1. Tarveharkintaperiaate	– Residuaalimalli; Tarveharkintavaltio (liberaali malli, esim. USA)
2. Ansioperiaate	– Ansiosidonnainen jakovaltio (korporatiivinen malli, esim. Saksa)
3. Tarveperiaate/sosiaaliset oikeudet	– Universaaliturvan takaa- va jakovaltio (ei tällaista mallia pelkästään)
4. Erilaiset kombinaatit; (kaikki em. periaatteet käytössä rinnakkain)	– Pohjoismaat (pohjois- mainen malli, esim. Suomi)

vinvointimalli on ja millaisia haasteita se on kohdannut ja kohtaamassa 1980- ja 1990-luvulla alkaneiden suurten muutosten myötä. Samalla pohdin sitä, miten hyvinvointimalli on ollut sidoksissa Japanin ns. talousihmeeseen. Onko se itse asiassa ollut tärkeä edellytys tälle talousihmeelle, ennen näkemättömän nopealle taloudelliselle kasvulle ja vaurastumiselle? Ja toisaalta: miten se on ollut omalta osaltaan mukana niissä syvissä taloudellisissa ja sosiaalisissa ongelmissa, joita Japani on erityisesti 1990-luvun puolivälin jälkeen kohdannut?

Japanin mallia on vaikea sijoittaa suoraan edellä esittämiini hyvinvointimalleihin. Aivan kuten Suomen mallissakin siinä on piirteitä kaikista kolmesta mallista. Rei Shiratori (1986, 216) sanoo, että kun puhutaan Japanin hyvinvointiyhteiskunnasta, sen ajatellaan koostuvan useista toisiinsa liittyvistä elementeistä: 1. julkisesta järjestelmästä, 2. perheistä ja paikallisyhteisöistä, 3. kunnista ja 4. yrityksistä.

Erityisesti 1980-luvulta alkaen on Japanin jakovaltio muotoutunut kattavaksi ja laajaksi. Kaikki japanilaiset ovat etuuksien ulottuvilla. Jakovaltion ytimenä on sosiaalivakuutus: eläketurva, työttömyysvakuutus, tapaturmavakuutus ja sairausvakuutus. Esimerkiksi eläkejärjestelmä on kolmijakoinen. Alin kerros muodostuu matalasta kansaneläkkeestä, toinen kerros ansioon perustuvasta työeläkkeestä ja kolmas kerros osuus-kuntaeläkkeistä ja vaihtoehtoisesta Työeläkesäätiön eläkkeestä. Palkkatyöläisten eläke on eräänlainen lisäeläke peruskansaneläkkeeseen, samoin kuin kolmannen tason eläkkeetkin. Ylipäätään Japanin sosiaalivakuutusjärjestelmä on monikerroksinen ja kattava, mutta etuuksien taso ei kaikilta osin ole korkea, kun otetaan huomioon Japanin korkea hintataso, erityisesti suuret asumiskustannukset. Samoin esimerkiksi työttömyysturvan kesto on lyhytaikainen. Joka tapauksessa sosiaalivakuutuksessa ansiosidonnainen ja universaali järjestelmä toimivat rinnakkain (ks. Hänninen 1990; Takahashi 1995 & 1997).

Sosiaalivastuut eivät ole universalistisia. Lapsilisäjärjestelmä otettiin käyttöön vuonna 1972. Sitä kuitenkin muutettiin 1980-luvun puolivälissä niin, että avustusta saavat vain sellaiset perheet, joissa on kaksi tai useampi alle 18-vuotias lapsi ja ainakin yksi lapsista on oppivelvollisuusiässä. Lisäksi perheen tulojen on oltava alle tietyn tason. Tältä osin käytetään tuloharkintaa. Varsinaisesti tarveharkintaperiaate on laajasti käytössä toimeentulotukijärjestelmässä, jonka asiakkaat ovat etupäässä vanhuksia, yksinhuoltajaperheitä ja vammaisia (Hänninen 1990).

Japanin jakovaltion takaamia kattavia mutta matalia sosiaalisia oikeuksia täydentää yritysten laaja työsuhtejärjestelmä. Erityisesti suuret yritykset ovat toimineet kuin perinteiset ”iet”, yhteisöt. Työpaikat ovat monella tapaa korvanneet ryhmäsidonnaisuutta ja kollektiivisuutta kaipaaville japanilaisille aiemmat maaseudun lähiyhteisöt.

Työyhteisöt ovat japanilaisille tärkeitä, perheen kaltaisia yhteisöjä. Yritykset ovat taanneet työntekijöilleen elinikäisen työsuhteen ja tähän liittyen monenlaisia etuja: asuntoja, terveystalvuluja, koulutusta, häitä, pari kertaa vuodessa maksettavia bonuksia, eläkkeitä ja erorahoja. Työntekijät ovat vastaavasti olleet kurinalaisia ja lojaaleja työnantajilleen jättämällä usein jopa osan kesälomistaan pitämättä. Arthur Gould (1993) sanoo, että kurinalaisuus ja lojaalisuus ovat korvanneet japanilaisessa kulttuurissa Länsi-Euroopassa laajasti levinneet universalismin, solidaarisuuden ja tasa-arvon periaatteet. Kungfutselaisuus näkyy Japanissa kurinalaisuutena ja uskollisuutena työnantajalle. Solidaarisuuttakin Itä-Aasiasta löytyy, mutta se on lähinnä ryhmäsolidaarisuutta, kuten Ka Lin (2000, 123) korostaa.

Työsuhtejärjestelmä on ollut – ja on osittain edelleenkin – tärkeä osa japanilaista hyvinvointimallia, tärkeä jakovaltion täydentäjä. Juuri työsuhtejärjestelmä on turvannut institutionaalisen sitoutumisen suhteelliseen täystyöllisyyteen. Samalla se on luonut kiinteyttä japanilaiseen yhteiskuntaan. Yritysten menestys on ollut myös yksittäisten japanilaisten menestystä, mikä on näkynyt palkoissa ja monissa etuuksissa. Itse asiassa työ ja yritykset ovat antaneet merkityksen japanilaisille, heidän elämälleen. Tällä lailla Japanin taloudellinen menestys on nojannut vanhaan kollektiiviseen perinteeseen. Kollektiivinen vastuu on luonut turvaa ja samalla tuonut dynamiikkaa japanilaiseen yhteiskuntaan. Juuri tämä perinteesen nojaava kompromissi työn ja pääoman välillä on keskeinen tekijä Japanin sodanjälkeisen talousihmeen taustalla. Robert Boyer (1995) puhuu tältä osin Japanista ”mikro-korporatistisen kapitalismin mallin” edustajana. Hänen mielestään muut sen kanssa kilpailevat mallit ovat markkinavetoinen kapitalismi (USA), valtiojohtoinen kapitalismi (Ranska, Italia) ja pohjoismaisen kapitalismi (mm. Ruotsi ja Suomi). Ero aiemmin mainitsemiini Esping-Andersenin malleihin ei ole kovin suuri.

Julkisten palvelujen osalta Japania ei voi verrata esimerkiksi Suomeen, vaikka koulutus ja terveydenhuolto onkin hoidettu kattavasti ja hyvin. Japani on koulutusyhteiskunta ja sen väestön keski-ikä on maailman korkein. Tulokset ovat siis tältä osin hyviä, suorastaan erinomaisia. Sen sijaan sosiaalipalveluissa vain lasten päivähoito on järjestetty kattavasti. Sosiaalipalveluista vastaa pääosin paikallishallinto eli kunnat laajan val-

Taulukko 1. Japanin sosiaalimenot vuosina 1950–1990, %

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
Toimeentulotuki	12,6	9,3	6,8	7,4	6,9	5,2	4,2	3,1	2,6
Hyvinvointipalvelut	2,6	2,1	1,7	3,5	4,2	8,5	7,5	4,0	4,2
Sosiaalivakuutus	68,8	62,0	69,3	66,4	71,2	72,2	74,4	75,8	73,9
Terveystuolto	6,3	4,4	3,4	10,5	8,6	7,0	7,2	4,7	4,8
Vanhustenhuolto	–	–	–	–	–	–	–	8,0	10,5
Sotaveteraanit & sodan uhrin	9,8	22,3	18,9	12,2	9,1	7,0	7,1	4,5	4,0

Lähde: Takahashi 1995, 258

tionavun turvin. Sosiaalityössä vapaaehtoistyön merkitys on suuri.

Perheiden ja erityisesti naisten rooli on ollut hoivan tuottamisessa keskeinen. Japani on perinteisesti ollut perhekeskeinen yhteiskunta. Perhe on ollut tärkeä osa paikallista uusintamisjärjestelmää. Taustalla ovat vahvat yhteisölliset normit ja arvot, joilla on feodaalinen taustansa kungfutselaisuudessa. Japani on kungfutselainen maa, miesten johtama yhteiskunta, jossa naisen paikka on ollut kotona perheen hoitajana (Jones 1993; Lin 1999). Taustalla vaikuttava Kungfutsen oppi on enemmän siveys- ja valtio-oppia kuin uskontoa. Se on ennen muuta oppi ”oikeasta elämäntavasta”. Kungfutsen pyrki edistämään hallitsijan ja kansan siveellistä käyttäytymistä. Hänen siveysoppinsa ytimenä on viiden suhteen määrittely. Nämä suhteet ovat hallitsijan ja alamaisen, isän ja pojan, miehen ja vaimon, vanhemman ja nuoremman veljen sekä vanhemman ja nuoremman ystävän välinen suhde. Kungfutsen oppilaat kehittivät seuraavat viisi yhteiskunnallisten suhteiden sisältämää velvollisuutta, jotka ovat edelleenkin japanilaisen kulttuurin sisään rakentuneita vahvoja syvärakenteita (ks. Mauranen 1994, 76–78):

1. hallitsijan hyvyys – alamaisten lainkuuliaisuus,
2. isän rakkaus – pojan lapsenomainen kunnioitus,
3. vanhemman veljen hyväntahtoisuus – nuoremman veljen kunnioitus,
4. miehen oikeudenmukaisuus – naisen kuuliaisuus,
5. vanhemman ystävän uskollisuus – nuoremman ystävän kunnioitus

Nykyinen Japanin hyvinvointimalli kestää jo vertailun eurooppalaisten mallien kanssa. Julkiset so-

siaaliturvamenot ovat merkittävästi alhaisemmalta tasolla kuin keskimäärin Länsi-Euroopassa, samoin veroaste on alhaisempi. Kuitenkin erityisesti jakovaltion osalta Japanin järjestelmä on jo nykyisellään kattava. Kutsun Japania laajaksi jakovaltioksi, jossa toki myös koulutus- ja terveyspalvelut ovat korkeatasoisia. Perustelen kantaani sillä tosiasialla, että sosiaalivakuutuksen osuus Japanin julkisista sosiaalimenoista on lähes 75 prosenttia (ks. taulukko 1). Japanin hyvinvointimallin omaleimaisin piirre on jakovaltiota olennaisella tavalla täydentävä yritysten työsuhdejärjestelmä. Japanin hyvinvointimalli eroaa monessa suhteessa esimerkiksi Hongkongin mallista, joka on tyypillinen liberaali tai residuaalimalli perustuen pääosin perheen, vapaaehtoistyön ja markkinoiden yhteispeliin, kuten Eugen McLaughlin (1993, 105–137) on terävästi osoittanut. Hongkongin mallissa on väestölle turvattu rajoitetummat sosiaaliset oikeudet kuin Japanissa.

Toisen maailmansodan jälkeistä kasvukautta on monesti kuvattu fordismien käsitteen avulla. Nopean kasvun perustana on ollut laaja palkkatyöläistyminen, fordilainen uusintamismuoto, johon kuuluivat työn mekanisointi, palkkatyöläisten uudet kulutusnormit (henkilöautot, kestokulutustavarat ylipäänsä) sekä hyvinvointivaltio sen tukirakenteena (ks. Heinonen 1993, 41–48). Fordismilla tarkoitetaan ennen muuta kehitystapaa, joka nojautui suurtuotannon etujen systemaattiseen hyväksikäyttöön, tayloristiseen ositettuun työorganisaatioon, joukkokulutukseen, keskitettyyn työehtosopimusjärjestelmään sekä enemmän tai vähemmän keynesiläiseen kasvu- ja suhdannepolitiikkaan. Fordismia leimasi kestävien kestokulutushyödykkeiden ilmaantuminen markkinoille. Uudet massatuotteet lisäsivät työvoiman kysyntää. Massatyöntekijöitä tarvittiin jatkuvasti lisää liukuhihnojen ääreen. Fordismi oli ns. savu-

malli	kaksijalkainen jakovaltio
sosiaalipolitiikan peruspilarit	jakovaltio yritysten työsuhdejärjestelmä perhejärjestelmä; naiset
täydentävät käytännöt	vapaaehtoistyö julkiset palvelut
sosiaalipolitiikan ehdot ja edellytykset	laaja talouskasvu ja palkkatyöläistyminen; fordilainen kapitalismi; väestön intressirakenteen muuttuminen; uusi poliittinen demokratia ja oma-peräinen perinteisiin nojaava työvoiman osto ja myynti ("ie")
keskeiset toimijat	LDP:n hegemonia (Liberal Democratic Party); vahvat yritykset ("iet"); heikko työväenliike

piipputeollisuuden kulta-aikaa. Fordismi oli eriytyneisiin tötaitoihin ja suuriin sarjoihin perustuvaa massa- ja liukuhihnatuotantoa, jossa sodanjälkeinen Japani oli erityisen taitava ja tehokas. Japanilaiset autot ja kestokulutustavarat tulivat lyhyessä ajassa kaikkialla maailmassa tunnetuiksi.

Japanin mallissa fordismen hyvät kehät tukivat toisiaan: joukkotuotanto ja kulutus sopivat yhteen, ositettu ja standardoitu tuotanto oli tehokasta ja yritysten työsuhdejärjestelmä tyydytti niin palkkatyöläisiä kuin työnantajiakin. Japanin hyvinvointimalli oli tärkeä edellytys sen sodanjälkeiselle talousihmeelle. Tässä mallissa kungfutselaisuus (ja šintolaisuus) mukautui Japanin taloudellisen kasvun edistämiseen aivan ratkaisevalla tavalla. Pyrkimyksenä oli ensisijaisesti luoda taloudellista kasvua ja vasta toissijaisesti jakaa sitä oikeudenmukaisesti uudelleen. Tässä mielessä voi sanoa, että Japanin sosiaalipolitiikka on ollut hyvin inkrementalistista, talouskasvulle ja talouspolitiikalle alisteista.

Edellä esitetyltä pohjalta kiteytän yhteen koavan kaavion Japanin hyvinvointimallista. Kaavioon 3 olen koonnut mallin sosiaalipoliittiset peruspilarit, niitä täydentävät käytännöt, sosiaalipolitiikan ehdot ja edellytykset sekä sosiaalipolitiikan synnyn taustalla vaikuttaneet keskeiset toimijat.

Edellä puhuin fordilaisesta kehitystyyppistä ja totesin, että vaurastuva Japani oli malliesimerkki fordilaisesta maasta. Viimeistään 1980- ja 1990-luvulla fordilainen kehitystyyppi kohtasi ongelmia kaikkialla. Fordilaisessa sodanjälkeisessä kasvukaudessa saavutettiin kulminaatiovaihe. Fordismin hyvät ehdot kuluttivat itsensä loppuun. Massatuotannon laajentumisesta koitunut kasvupotentiaali ehtyi, kestokulutustavaroiden markkinat kyllästyivät ja fordistisen kasvujärjestelmän "hyvä kehä" hajaantui. Fordismi törmäsi rajojensa. Seurauksena oli ongelmien yhteen kietoutuminen: maailmantalouden hyvistä kehistä siirryttiin huonoihin kehiin. Edettiin fordismista jälkifordismiin (Burrows & Loader 1994). Vanhan mallin perusteita järkyttivät ennen muuta maailmantalouden globalisoituminen, teknologinen eli mikro-elektroninen vallankumous, näihin kahteen tekijään olennaisesti liittyvä sosiaalisen eriarvoisuuden kasvu ja lisääntyvä yksilöllistyminen. Muutoksessa globalisaatio, informaatioyhteiskunnan tulo ja verkostoituminen liittyivät vahvasti toisiinsa, sillä talouden globalisoitumisen käyttövoimana oli juuri tieto- ja viestintäteknologian voimakas kehitys (Castells 1996).

Syntyvästä uudesta maailmasta tuli aiempaa globaalisempi, markkinavälitteisempi ja tietokeskeisempi. Muutos merkitsi siirtymää keynesiläisen taloudellisen ja sosiaalisen väliintulon hallitsevuudesta uuden markkinavetoisen tehotalouden hallitsevuuteen, samalla kansallisvaltio taloudellisen ja sosiaalisen väliintulon päätapahtumapaikkana oheni. Modernien yhteiskuntien ohjausideassa tapahtui merkittävä muutos. Globaali talousmalli ja uusliberalismi sen keskeisenä ideologiana purkivat kaikkialla valtiollista ja institutionaalista sääntelyä. Maailmantalous suuntautui sääntelystä kohden vapaata markkinataloutta ilman rajoja. Toisaalta aivan täydellistä sääntelyn purkaminen ei ole ollut, vaan esimerkiksi Kiina ja Intia ovat harrastaneet valuuttasäännöstelyä, jonka avulla ne pitkälti selvisivät taannoisesta Aasian talouskriisistä ehjin nahoin.

Markkinoiden kansainvälinen liberalisointi lisäsi paineita mikro-korporatistista, valtiojohtoista ja pohjoismaista kapitalismia kohtaan. Kansainväliset rakenteet alkoivat suosia kehitystä kohti markkinavetoista ja samalla epävarmempaa ja monella tapaa sisäisesti eriytyvää kapitalismia (Boyer 1995). Uudessa mallissa ei tarvittu enää

entiseen tapaan massatyöntekijöitä liukuhihnajon ääreen, vaan sen sijaan monenlaisia hyvin koulutettuja erikoistyöntekijöitä, jotka alkoivat vastata monimutkaisista prosesseista. Eriytyneisiin työtaitoihin ja suuriin sarjoihin pohjautavasta massa- ja liukuhihnatuotannosta siirryttiin pienten nopeasti muuttuvien tuotantosarjojen valmistamiseen. Japanissa tätä nimitettiin lean-toiminnaksi (Muutosrohkeutta..., 1997). Siinä työntekijöiltä alettiin vaatia yhä enemmän ammattitaitoa ja erikoistumista sekä toisaalta kasvavaa kykyä mukautua uusiin työtehtäviin. Uusi teknis-taloudellinen paradigma, ns. uusi talous, rakentui korkean pätevyyden ja osaamisen varaan. Uudesta taloudesta muotoutui tätä kautta uhka monille fordismen kauden tehtaille ja työpaikoille, jotka katosivat – tai ainakin muutuivat olennaisella tavalla – syvässä rakennemuutoksessa. Teknologian kehittäminen alkoi hävittää ruutiinitöitä, eikä koneenkäyttäjistä yhtäkkiä saatu insinööriä uudelle kännykkätehtaalte. Globaali markkinatalous ja teknologinen kumous tuottivat yhdessä rakenteellisen alityöllisyyden ongelman, joka moderneissa yhteiskunnissa, myös Japanissa, on näkynyt kohonneena ja pitkittyneenä joukkotyöttömyytenä.

Uusi talous on ennen muuta maailmanlaajuisia markkinataloutta, kun fordismen ja hyvinvointivaltioiden kausi perustui kansallisvaltioiden rakentamiseen, vaikka tietenkin ulkomaankauppa ja kansainvälinen vuorovaikutus olivat jo tuolloin kovassa kasvussa. Uuden talouden katsotaan alkaneeksi monestakin ajankohdasta, mutta yleisin käsitys on, että ratkaisevin sysäys oli mikroprosessorin keksiminen 1970-luvun alussa. Se mahdollisti ensin henkilökohtaiset tietokoneet ja siten modernin tietotekniikan leviämisen liki kaikille aloille. Monenlainen informaatio kyettiin muuntamaan digitaaliseen muotoon ja laajoilla tietoverkoilla tuota tietoa kyettiin reaaliaikaisesti siirtämään nopeasti ja tehokkaasti maailmanlaajuisesti. Toinen tärkeä lähtölaukaus uudelle taloudelle oli 1970-luvun alussa tapahtunut senaikaisen globaalin talousjärjestelmän eli Bretton Woods -järjestelmän purku. Seurauksena olivat sääntelemättömien pääomavirtojen räjähdysmäinen kasvu ja radikaali muutos näiden pääomien käytössä. Pitkäaikaisista sijoituksista siirryttiin yhä enemmän lyhytaikaiseen sijoittamiseen (ks. Chomsky 2000, 14, 121–122).

Jälkifordistisessa uudessa taloudessa talous kasvaa, mutta työttömyys pysyy korkeissa luvuissa,

tuloerot kasvavat, epäsäännölliset työsuhteet lisääntyvät ja yhteiskuntien sosiaalinen rakenne eriytyy. Markkinavetoisuus lisääntyy ja yhteiskuntien sisäiset erot kasvavat.

1990-luvun aikana myös Japanin sodan jälkeen syntynyt ja muovautunut hyvinvointimalli, mikro-korporatistinen kapitalismi, on kohdannut suuria haasteita ja paineita. Käsitykseni mukaan voi puhua sekä sen ulkoisista että sisäisistä haasteista. Ulkoiset nousevat toimintaympäristön muutoksista, kuten globalisaatiosta ja uuden teknologian käyttöönotosta, uudesta taloudesta, sisäiset puolestaan nousevat sen omasta toiminnasta ja rakenteellisista piirteistä japanilaisen yhteiskunnan sisästä.

JAPANIN MALLIN ULKOISET HAASTEET

Japanin hyvinvointimallin omaleimaisin piirre on sen vahva työsuhteijärjestelmä, jossa erityisesti suuret yritykset toimivat kuten perinteiset yhteisöt, iet. Työpaikat ovat korvanneet ryhmäsidonnaisuutta ja kollektiivisuutta kaipaaville japanilaisille maaseudun lähiyhteisöt. Tässä mielessä Japanin syvä rakennemuutos agraarisesta yhteiskunnasta kaupungistuneeseen teollisuusyhteiskuntaan on nivoutunut perinteisiin. Uusi on sopeutunut vanhaan. Suurissa yrityksissä on ollut leimallista yhtäältä työntekijöiden lojaalisuus työnantajaa kohtaan ja toisaalta tämän vastapainoksi yrityksen antama elinikäinen työsuhte ja hyvät sosiaaliset edut. Tässä mielessä yritykset ovat olleet erittäin elinvoimaisia. Työuransa aloittaneet menivät töihin suuryritykseen, joka koulutti ja työllisti heidät sekä piti heistä ja heidän perheistään huolen. Tällainen laaja kollektiivinen vastuu on pitänyt Japanin turvallisena yhteiskuntana, jossa yritykset ja niiden työntekijät ovat puhaltaaneet yhteen hiileen. Perinteinen paternalismi ja moderni markkinatalous on kyetty yhdistämään Japanin mallissa onnistuneella tavalla. Kysymys on ollut kansallisesta, sosiaalisesta ja pehmeästä markkinataloudesta – aivan omasta ja omaleimaisesta mikro-korporatistisesta mallista, jossa maan sisäinen ja ulkomainen kilpailu on ollut tarkoin säänneltyä.

Japani on ollut fordilainen, suljettu talousmalli, jonka vauraus toisaalta on perustunut laajaan ulkomaankauppaan ja korkeaan tehokkuuteen. Japanin malli on ollut sekä sosiaalinen että tehokas. Kansakunnan rakentaminen on yhdistetty vanhaan kollektiiviseen perinteeseen: työ ja yritysten

hyvinvointi, palkat ja voitot, ovat olleet yhtä kuin Japanin ja japanilaisten hyvinvointi. Itse asiassa Japanin legitimitetti on perustunut tähän kollektiiviseen projektiin, talouskasvuun ja sitä kautta japanilaisten hyvinvoinnin kasvattamiseen. Kattavan jakovaltion ja laajan työsuuhdejärjestelmän kombinoinnin kautta Japanista muotoutui turvallinen, korkean työllisyyden yhteiskunta, toimiva hyvinvointimalli.

Globalisaatio ja perinteisen fordilaisen mallin murtuminen ovat kuitenkin luoneet kokonaan uudenlaiset ulkoiset ehdot, uudenlaisen toimintaympäristön myös Japanin mallille. Myös japanilaiset yritykset kansainvälistyivät yhä enemmän. Ne alkoivat sijoittaa pääomiaan yhä laajemmin muualle kuin Japaniin: Eurooppaan, USA:han ja moniin halvan työvoiman maihin, Kiinaan ja muihin Aasian maihin. Japanista tuli maailman suurin kansainvälinen pankkiluotottaja ja sijoittajamaa, maailmantalouden pankkiiri. Muun muassa USA:n mittavista valtionlainoista juuri Japani on merkinnyt valtaosan.

1990-luvun alussa Japanin oma talouskasvu taantui parin prosentin paikkeille, Tokion pörssin arvo putosi alle puoleen ja kiinteistöjen hinnat romahtivat. Seurauksena oli syvä taantuma, ja 1990-luvun lopulla jopa Suomen 1990-luvun alun kaltainen syvä pankkikriisi, jossa monia pankeja on jo kaatunut. Näiden mullistusten jälkeenkään Japanista ei tietenkään kannata puhua kuin köyhästä valtiosta. Japani on edelleen rikas maa: maailman suurin ulkomainen sijoittaja, vaihtotaseeltaan ylijäämäinen ja valuuttaeserveiltään valtava maailman toiseksi suurin kansantalous. Tämä on kuitenkin vain osatotuus, sillä Japani on riippuvainen valtaisasta pankkisektoristaan, joka on lainannut maan kipeäksi niin ulkomaille kuin Japanin sisällekin. Japanin vauraus on ainakin osittain rakennettu kotimaisen lainauksen varaan. Japanissa pankeilla on noin 1 000–1 500 miljardia markkaa järjestämättömiä luottoja (Asikainen 1997). Tämä on suhteessa lähes yhtä paljon kuin oli suomalaisilla pankeilla vuosina 1992–1993 pankkikriisin ollessa ”Pohjolan Japanissa” pahimmillaan. Pankkikriisin seurauksena japanilaiset ovat alkaneet vetää rahojaan pankeista, kotitalouksien kulutus on alentunut neljänä vuotena peräkkäin ja investoinnit maan sisällä ovat jäissä. Tilanne muistuttaa Suomen 1990-luvun alun laman alkuvaiheita, vaikkakaan vapaa pudotus ei Japanissa ole edennyt läheskään sillä vauhdilla kuin Suomessa tapahtui.

Ensin usean vuoden nollakasvusta ja sitten vuonna 1998 jopa 2,5 prosentin bruttokansantuotteen selvästä alenemisestä (OECD..., 2000) on puolestaan ollut seurauksena työttömyyden lisääntyminen, kasvaneet vaatimukset lisätä Japanin sisäistä ja ulkomaista kilpailua aidon markkinayhteiskunnan hengessä; tässä keskeisellä sijalla ovat olleet Japanin finanssisektorin eli rahamarkkinoiden sääntelyn purkamiseen liittyvät toimet, talouden elvyttäminen julkisen rahan avulla ja ennen muuta yritysten lisääntyneet vaatimukset työsuuhdejärjestelmän perinpohjaiseksi muuttamiseksi. Jo toteutuneet muutokset ovat koskettaneet ennen muuta palkkojen senioriteettijärjestelmää, sitä että palkat nousevat jatkuvasti kertyvien työvuosien mukaan. Eikä myöskään elinikäinen työsuuhde enää ole Japanissa selviö. Pitkä perinne johonkin yritykseen sitoutumisesta heikkenee etenkin nuoren ja hyvin koulutetun työvoiman kohdalla. Varsinkaan uuden talouden ydinryhmille ei tuota ongelmia vaihtaa työnantajaa silloin tällöin. Robert Boyerin ennustus näyttäisi pitävän paikkansa Japanin kohdalla. Kansainvälisten rakenteiden muuttuessa mikro-korporatistinen Japani on joutunut suuntaamaan kohti markkinavetoista ja samalla epävarmempaa ja sisäisesti eriytyvää mallia. Muutosten myötä japanilaisen yhteiskunnan pitkäkestoiset syvärakenteet ovat murtumassa. Tällä voi olla kauaskantoisia seurauksia, ei vain Japanin hyvinvointimallille vaan laajemminkin koko japanilaiselle yhteiskunnalle.

Uudessa tilanteessa perussanoma on se, että pääoma ei enää globaalissa markkinataloudessa voi olla entiseen tapaan kansallista, pehmeätä ja sosiaalista. Sen on oltava tehokasta. Se ei voi suosia työvoimavaltaisuutta, vaan sen on korostettava jatkuvaa tuottavuutta. Avainsanoja ovat kilpailukyky ja tehokkuus, kirosana on työvoimavaltaisuus. Kansallista, pehmeää ja sosiaalista mikro-korporatistista markkinataloutta edustavat yritykset muuttuivat myös Japanissa hetkessä kovan, globaalin markkinatalouden yrityksiksi. Voittoa kasvattaessaan myös japanilainen pääoma murentaa uuden talouden hengessä perinteistä työsuuhdejärjestelmää ja köyhdyttää laajemminkin hyvinvointimallia syömällä sekä työpaikkoja että tarpeellisia verotuloja. Globaalksi muuttunut pääoma ei enää kannata entiseen tapaan vastuuta työllisyydestä, niin kuin se teki vuosikymmenten ajan sodanjälkeisenä aikana. Pikemminkin se on unohtamassa liittonsa työläisten, hyvinvointival-

Taulukko 2. Japanin väestön ikääntyminen ikäryhmittäin, vuodet 1980–2020

	yhteensä tuhatta	Ikäryhmät 0–14-v.		15–64-v.		65-v. ja yli	
		lkm	%	lkm	%	lkm	%
1980	117 060	27 626	23,6	78 781	67,3	10 652	9,1
1990	124 244	23 204	18,7	86 293	69,5	14 747	11,9
2000	131 276	23 615	18,0	86 390	65,8	21 271	16,2
2010	136 017	25 398	18,7	83 585	61,5	27 034	19,6
2020	135 567	22 417	16,5	81 260	59,9	31 890	23,5

Lähteet: Health and Welfare Statistics..., 1988 (ja eteenpäin); Takahashi 1995 & 1997

tion ja demokratian kanssa. Japanin tulevan hyvinvointimallin kannalta on ensiarvoisen tärkeää, missä määrin tämä liitto tai sopimus murtuu, ja toisaalta tietenkin, jos sopimus murtuu, tuleeko sen tilalle jokin uusi sopimus ja millainen se voisi olla. Joka tapauksessa on olennaista, että japanilaisen hyvinvointimallin ulkoiset haasteet ovat mittavia, todella aivan mallin ytimiin pureutuvia. Ja tietenkin mallin sisältä tulevat haasteet edelleen syventävät ulkoisten haasteiden vaikutavuutta.

JAPANIN MALLIN SISÄISET HAASTEET

Japanin hyvinvointimallin sisäiset haasteet ovat arvioni mukaan hyvin samantyyppisiä kuin suomalaisessakin mallissa (vrt. Heinonen 1993 & 1999). Ensinnäkin nostan esille kasvavan työttömyyden sekä väestö- ja työvoimarakenteen muutosten aiheuttamat haasteet, toiseksi korostan yksilöllistymisen ja jatkuvasti kiihtyvän keskinäisen kilpailun aiheuttamia syviä ongelmia ja lopulta kolmanneksi pohdin vahvan mieselättäjä-mallin vähittäisen murtumisen mukanaan tuomia monitahoisia haasteita.

Japanissa on tapahtumassa erittäin syvällisiä ja dramaattisia väestö- ja työvoimarakenteen muutoksia. Sosiaalipolitiikan menojen yksi keskeinen kasvupaine juontuu väestön vanhenemisesta. Japanin väestörakenteelle on tunnusomaista väestön nopea vanheneminen, mikä johtuu syntyvyyden alenemisesta ja siitä, että vanhukset elävät yhä pitkäikäisemmiksi, itse asiassa maailman vanhimmiksi. Naisten keskimääräinen elinikä on 83 vuotta ja miestenkin yli 76 vuotta. Vuonna 1985 yli 65-vuotiaiden osuus väestöstä kohosi jo kymmeneen prosenttiin, ja huippu saavutetaan vuoden 2020 paikkeilla, jolloin yli 65-vuotiaiden

osuus tulee olemaan noin neljäsosa väestöstä (ks. taulukko 2). Pelkästään näistä väestöllisistä muutoksista seuraa, että eläkkeiden osuus kansantulosta kasvaa olennaisesti. Toteutuvaan tulokseen vaikuttavat luonnollisesti eläketason kehitys ja taloudellinen kasvu, mutta joka tapauksessa on odotettavissa eläkemenojen tuntuvia kasvupaineita, joita edelleen lisää työsuhejärjestelmän asteittainen purkaminen. Voidaan kysyä, pystyykö Japanin työikäinen väestö lähivuosikymmenien kuluessa elättämään vanhenevan väkensä, kun syntyvyys samaan aikaan näyttää alenevan ja kuolleisuus näyttää vähenevän keskimääräisen eliniän kohoamisen myötä.

Kuvaamaani kehityssuuntaa vaikeuttavat edelleen työttömyyden lisääntyneet kustannukset. Vaikka työttömyysluvut eivät olekaan kohonleet lähellekään Suomen tasoa, on jo noin viiden prosentin työttömyys Japanissa ennätysluku. Tällöin työttömiä on jo reilut kolme miljoonaa. Laajentuneen työttömyyden seurauksena on ollut niin työttömyysturvamenojen kuin toimeentulotukimenojenkin olennainen kasvu. Näin japanilainen jakovaltio on todellisten sisäisten ongelmien edessä. Rahoitushuolet painavat päälle. Toisaalta pitkällä aikavälillä työttömyys ei välttämättä ole Japanin keskeinen ongelma. Esimerkiksi vuonna 1995 väestöstä 87,2 miljoonaa oli työikäisiä, mutta ennusteiden mukaan määrä supistuu vuoteen 2050 mennessä noin 30 miljoonalla. Saattaa olla, että Japani tarvitsee tulevaisuudessa ulkomaista työvoimaa. Nythän sitä ei siellä käytännössä ole juuri ollenkaan.

Kasvavien eläkemenojen ja työttömyyden ohella nostan esille myös japanilaisen yhteiskunnan eriytymiseen ja yksilöllistymiseen liittyvät haasteet. Taustana on, että joustavuuteen, erikoistumiseen ja yhä laajempaan koulutukseen ja ammattitaitoon perustuva jälkifordistinen tuotanto

merkitsee yksilöiden ja ryhmien tarpeiden eriytymistä. Samalla yhteiskunnan sosiaali- ja luokkarakenne muuttuu ammattitaitoerojen ja työvoiman joustavoittamisen myötä. Suhteellisen yhtenäiseksi fordismin kaudella muotoutunut japanilainen palkansaajayhteiskunta alkaa eriytyä aivan kuin mosaiikiksi. Murroksen seurauksena japanilaiset asettuvat palkkatyöläisyyden ja kuluttajuuden yhteiselle janelle. He irtaantuvat syntyperustastaan ja sosiaalisista kerrostumistaan. Japanilaisen yhteiskunnan sosiaalinen rakenne eriytyy. Tämä yksilöllistymisen ja irtaantumisen prosessi on kahtalainen. Japanilaiset irtaantuvat yhtäältä perinteisistä sidoksista, mikä saattaa merkitä vapautumista, mutta toisaalta he irtaantuvat myös aiemmin turvallisuutta ylläpitäneistä normeista, uskomuksista, arvoista, tiedoista ja ainakin osittain myös heidän etujaan ajaneista edunvalvontarakenteista ja suojaverkoista. Tämä kaikki taas aiheuttaa turvattomuutta ja lohduttomuutta – itse asiassa kokonaan uudenlaisen tilanteen kollektiiviin suojaverkkoihin tottuneille japanilaisille.

Kilpailu koulutuksesta ja tätä kautta parhaista työpaikoista kiristyy äärimmilleen. Japani on koulutuksen ja tiedon arvostuksen takia mitä suurimmassa määrin jo nyt kilpailuyhteiskunta. Samalla kun kilpailu lisääntyy, vaaditaan enemmän yksilöllisyyttä huomioon ottavia rakenteita niin sosiaaliturvan kuin työsuohdejärjestelmänkin osalta. Käytännössä tämä merkinnee aiempaa suurempaa liikkuvuutta ja joustavuutta japanilaisille työmarkkinoille, vanhan elinikäisen työsuhteen turvanneen työsuohdejärjestelmän asteittaista murtumista. Elinikäisen työsuhteen tilalle kaivataan mitä todennäköisimmin julkista sosiaaliturvajärjestelmää, jolloin sosiaaliturvan rahoitus siirtyy ainakin osittain pois työnantajilta valtion ja vakuutettujen vastuulle. On todennäköistä, että japanilaiset tarvitsevat tulevaisuudessa julkista sosiaaliturvaa aiempaa enemmän, koska yhteiskunta ja japanilaisten elämäntyö ovat ratkaisevasti muuttuneet ja muuttumassa. Ilman kattavaa sosiaaliturvaa turvalliseen kollektiiviseen hyvinvointimalliin tottuneiden japanilaisten on vaikea kohdata yksilöllistymisen mukanaan tuomia riskejä ja epävarmuustekijöitä. Ihmisten hyvinvointia koskevat vaatimukset tulevat Japanissa lisääntymään.

Japani on perinteisesti ollut hyvin patriarkaalinen, kungfutselainen maa, jossa naiset ovat huolehtineet lapsista, vanhuksista ja miehistään (ks. Gould 1993; Jones 1993). Esimerkiksi vielä

vuonna 1985 asui noin 65 prosenttia yli 65-vuotiaista vanhuksista lastensa luona (Hänninen 1990, 32). Japani on ollut vahvan ”mieselättäjämallin maa” (ks. käsitteestä Lewis & Ostner 1991), jossa naisten työmarkkinoille osallistuminen on perinteisesti ollut vähäistä, samoin useat julkiset palvelut ovat olleet hyvin vaatimattomia. Viime vuosikymmeninä naiset ovat kuitenkin rynnistäneet työmarkkinoille (Hänninen 1990, 36–41; Takahashi 1995, 257). Naisten lisääntyneen työssäkäynnin selityksenä ovat palvelualojen työpaikkojen nopea kasvu ja toisaalta naisten koulutustason ripeä kehitys. Vaikka naiset toimivatkin usein ns. semiprofessionaalisissa ammateissa (esim. sairaanhoitajina, lastentarhanopettajina, opettajina) ja useat ovat osa-aikatyössä, on muutos ollut nopea ja syvälinen.

Itse asiassa Japani on muuttumassa vahvan mieselättäjämallin maasta kohtalaisen mieselättäjämallin maaksi. Naisten työmarkkinoille osallistuminen on jo nykyisin yleistä, vaikkakin osa-aikaisuus on tavallista. Naisten henkilökohtainen autonomia on lisääntynyt, koska mm. laajentamalla päivähoitojärjestelmiä on kyetty luomaan naisten työmarkkinaosallistumisen mahdollistavia rakenteita. Näin naisten hoivavelvollisuutta on purettu ja siirretty tehokkaasti. Toki Japanissa mies on edelleen perheen päähuoltaja, ja esimerkiksi palkkaerot naisten ja miesten välillä ovat suuret. Samoin naisten uralla eteneminen japanilaisilla työmarkkinoilla on edelleen hankalaa. Tämä saattaa johtaa jopa siihen, että osa hyvin koulutetuista naisista siirtyy ulkomaille töihin.

Kun naisten työssäkäynti lisääntyy, perhemallit muuttuvat ja ylipäättään vahva mieselättäjämalli murtuu, on tästä seuraavalla kokonaistilanteella olennaisia vaikutuksia japanilaiseen hyvinvointimalliin. Naiset eivät enää voi toimia hoivareservinä, jonka varaan useat uusintamistehtävät on voitu jättää. Nyky-Japanissa perhe ei enää voi laajasti olla sosiaaliturvan ”ainoa kulmakivi yhteiskunnan ikääntyessä” (Takahashi 1997, 50). Ainakin vanhusten palveluissa ja lasten päivähoitossa Japanin on yhä enemmän kyettävä kehittämään julkisia palvelujärjestelmiä. Sinänsä tällaisen palvelujärjestelmän kehittäminen ei ole japanilaisille vaikea tehtävä, sillä heillä on jo koulutus-, terveydenhuolto- ja päivähoitopalvelujen kehittämisen osalta vankkaa osaamista ja kokemusta. Kysymys on pikemminkin rahasta: mistä tarvittavat lisäresurssit otetaan, riittäkö veropohja. Tilannetta ei tippaakaan helpota se tosiasia, että jul-

kisen sektorin velka on Japanissa nykyisin peräti 96 prosenttia bruttokansantuotteesta.

LOPUKSI

Suomi ja Japani ovat mielenkiintoisia ja joissakin suhteissa samankaltaisia maita, vaikka niiden kokoluokka onkin aivan eri tasoa. Suomi on pieni, vähän yli viiden miljoonan ihmisen kansakunta, kun taas Japani on yli 125-miljoonainen, maailman toiseksi suurin talousmahti.

Niinkin myöhään kuin vielä vuonna 1950 molempien maiden taloudellisesti aktiivisesta väestöstä lähes puolet työskenteli maataloudessa, mutta neljäkymmentä vuotta myöhemmin enää reilusti alle kymmenen prosenttia. Molempien rakennemuutos on siten ollut syvä ja nopea. Molemmat olivat hävinneellä puolella toisessa maailmansodassa. Molemmat ovat joutuneet luottamaan paljolti ulkomaankauppaan, dynaamiseen vientiteollisuuteen. Molempien menestys sodanjälkeisellä fordismen kaudella oli hyvä, Japanin suorastaan erinomainen. Ja lopulta molempia maita 1980- ja 1990-luvun syvät maailmantalouden muutokset, ulkoisten ehtojen muutokset koettelivat kovalla kädellä. Muutosten seurauksena molemmissa maissa oli taantumaa, lamaa, pankkikriisiä, kasvavaa työttömyyttä, sosiaalisten erojen kasvua, jos kohta myös uutta vaurastumista. Joka tapauksessa olennaisia muutoksia tapahtui kummankin maan hyvinvointimalleissa. Voidaan sanoa, että ei tullut vaivatta markkinatalous pohjoismaiseen malliin eikä japanilaiseen mikro-korporatismiin.

Japanin – kuten tietysti Suomenkin (ks. Heimonen 1999) – osalta haasteet ja myös muutokset ovat olleet ja ovat laaja-alaisia. Ne koskettavat hyvinvointimallia taloudellisten, poliittisten ja kulttuuristen ulottuvuuksien kautta.

Taloudessa kansainvälinen markkinoiden liberalisointi on lisännyt paineita muuttaa Japanin mikro-korporatistista taloutta kohti markkina-vetoisempia rakenteita, ja samalla kohti epävar-

mempaa ja sisäisesti eriytyneempää mallia. Poliittikkaan muutokset ovat tuoneet epävarmuutta ja epävakautta. Pitkään vallassa olleen Liberaalidemokraattisen puolueen (LDP) kannatus on alkanut hiipua ja hallituksista on tullut aikaisempaa lyhytikäisempiä samalla, kun pääministerit ovat vaihtuneet tiuhaan. Kulttuurisesti suuria muutoksia tuovat vanhan työsuhdejärjestelmän murtuminen ja perheen muuttuminen, kun naisten työssäkäynti yleistyy. Juha Siltala (1994, 134) sanoo, että Japanissa työyhteisölle antautuminen merkitsee johdon vastavuoroista velvoitetta täyttää työntekijän tarpeet, vaikka tämä ei niitä ilmaisikaan. Hyvä esimies ja työnantaja on kuin äidillinen isä, joka on kiinnostunut alaistensa hyvinvoinnista myös ihmisenä. Mutta miten mahtaa käydä kungfutselaisen kurinalaisuuden ja lojaalisuuden, kun palkkatyöläisten vastapelurina ei enää välttämättä olekaan hyvä äidillinen isä, työnantaja vaan kylmäkatseinen ja kova, vain omaa voittoaan ajatteleva kapitalisti tai suurempi osakkeenomistajien joukko?

Japani oli fordismen kaudella ehkä kaikkein menestynein maa maailmassa, ainakin taloudellisten tulostensa osalta. Se oli tehokas, mutta samalla sen hyvinvointimalli oli kuitenkin rakennettu perinteitä kunnioittaen niin, että se saattoi saada laajaa kannatusta japanilaisten keskuudessa. Mutta uuteen jälkifordismiin Japani ei ole vielä sopeutunut, pikemminkin se on ollut suurissa vaikeuksissa. Näyttää siltä, että Japanin hyvinvointimalli on tulevaisuudessa suurten muutosten edessä. Joka tapauksessa erilaisten palvelujärjestelmien kehittäminen jakevaltion rinnalle lienee tulevaisuudessa täysin välttämätöntä. Uskon, että Japanin kattavaa jakevaltiota on tulevaisuudessa pakko laajentaa palveluvaltion suuntaan. Ylipäätään on hyvin todennäköistä, että japanilaiset yhä enenevässä määrin tulevat ja joutuvat esittämään ihmisten hyvinvointia koskevia sosiaalipoliittisia vaatimuksia, hyvinvointimallinsa perinpohjaista kehittämistä. Sosiaalipoliittikka tulee koskettamaan Japanissa ihmisiä aivan uudella tavalla.

KIRJALLISUUS

Asikainen, Kari: Paha finanssikuume nousee idästä. *Aamulehti* 2.12.1997

Boyer, Robert: Capital-labour relations in OECD countries: from the Fordist Golden Age to contrasted

national trajectories. In: Schor, Juliet & You, Jong-Il (eds.): *Capital, the State and Labour. A Global Perspective*. London: Edward Elgar, 1995

Burrows, Roger & Loader, Brian (eds.): *Towards a Post-Fordist Welfare State*. London: Sage, 1994

Castells, Manuel: *The Information Age: Economy, Society and Culture. Volume I, The Rise of the Network Society*. Malden and Oxford: Blackwell Publishers, 1996

Chomsky, Noam: *Hinnalla millä hyvänsä. Uusliberalismi ja globaali kuri*. Helsinki: Like, 2000

Esping-Andersen, Gösta: *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. Cambridge: Polity Press, 1990

George, Vic & Wilding, Paul: *Welfare and Ideology*. London: Harvester-Wheatsheaf, 1994

Gould, Arthur: *Capitalist Welfare Systems: a Comparison of Japan, Britain and Sweden*. London: Longman, 1993

Health and Welfare Statistics in Japan 1987. Tokyo: Health and Welfare Statistics Association, 1988

Heinonen, Jari: *Kattotarinasta monikärkiseen pohdintaan*. Helsinki: Gaudeamus, 1993

Heinonen, Jari: *Hyvinvointimalli murroksessa. Aikamme sosiaalinen kysymys ja sen ratkaisuvaihtoehdot*. Helsinki: TA-Tieto, 1999

Hänninen, Kaija: *Japanilainen yhteiskunta ja sen sosiaalityö*. Tampere: Tampereen yliopisto, 1990

Jones, Catherine: *The Pacific Challenge. Confucian Welfare States*. In: Jones, Catherine (ed.): *New Perspectives on the Welfare State in Europe*. London: Routledge, 1993

Lewis, Jane & Ostner, Ilona: *Gender and Evolution of European Social Policies*. Harvard: Harvard University, 1991

Lin, Ka: *Confucian Welfare Cluster: A Cultural Interpretation of Social Welfare*. Tampere: University of Tampere, 1999

Lin, Ka: *Pohjoismainen malli Kiinasta katsottuna*. Janus 8 (2000): 2, 114–133

Mauranen, Maija-Liisa: *Uusi ankkuri. Maailmanuskontojen käsikirja*. Porvoo: Weilin+Göös, 1994

McLaughlin, Eugen: *Hong Kong: A Residual Welfare Regime*. In: Cochrane, Allan & Clarke, John (eds.): *Comparing Welfare States: Britain in International Context*. London: Sage, 1993

Muutosrohkeutta vai siilipuolustusta? Raportti työelämän murroksesta. Helsinki: EVA, 1997

Niemistö, Riku: *Hallitusohjelmien sosiaalipoliittisten näkökulmien tarkastelua. Sosiaalipoliittiset ideologiat liikkeessä. Pro gradu -tutkielma*. Tampere: Tampereen yliopisto, 2000

OECD Economic Outlook 67. Paris: OECD, 2000

Shiratori, Rei: *The Welfare State in East and West*. In: Rose, R. & Shiratori, R. (eds.): *The Welfare State in East and West*. New York: Oxford University Press, 1986

Siltala, Juha: *Miehen kunnia. Modernin miehen taistelu häpeää vastaan*. Helsinki: Otava, 1994

Takahashi, Mutsuko: *Japanese Welfare Society*. Tampere: University of Tampere, 1995

Takahashi, Mutsuko: *Ikääntyminen Japanin sosiaalipoliitiikan haasteena*. Janus 5 (1997): 1, 48–62.